

К. В. Ковальчук
Академія державної
податкової служби України
м. Ірпінь

ФОНДИ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ КООПЕРАТИВНО- ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ БАЛЛІНА

Один із фундаторів кооперативного руху в Україні – М.П. Баллін народився 6 вересня 1829 р. у Петербурзі у сім'ї дійсного статського радника.

Після отримання юридичної освіти Баллін служив на різних посадах, але справою всього його життя стала кооперація як ідеал людських відносин, що базуються на засадах рівності, добра та справедливості. Його, безсумнівно, можна вважати одним із засновників кооперативного руху в Україні. Крім практичної кооперативної діяльності, М. Баллін велику увагу приділяв кооперативній освіті, він неодноразово говорив про необхідність поширення кооперативних знань, підкреслюючи значимість кооперативної науки.

У середині 80-х років ХІХ ст. Баллін писав, що кооператори організовують Міжнародну спілку “для запровадження соціального миру на землі, для виховання людей відповідно до їхніх людських прагнень, але без кооперативної науки не може бути успішної кооперативної справи, тому необхідне кооперативне виховання. У сферу цього виховання повинна увійти і кооперативна освіта”¹.

Замислюючи видання ряду книг і брошур під загальним заголовком “Кооперативна бібліотека Миколи Балліна”, Баллін вказував на те, що у Російській імперії занадто мало знають і розуміють, що може зробити кооперація.

У липні 1893 р. Баллін у своєму листі Генеральному секретареві Центрального Комітету Кооперативної спілки – Роберту Шарлю з сумом констатує, що у Росії 85 % населення, тобто 120 млн. не вміють читати. “Ми не можемо сподіватися заснувати кооперативний

рух, подібний до руху, що його заснували рочдельські піонери², – говорить Баллін, – тому що такий рух вимагає кращої освіти”³.

У 1898 р. у статті “Навіщо і як засновується у Харкові магазин виробів кооперативних товариств” Баллін пише, що кооперація, як її розуміють на Заході, нездійсненна внаслідок неосвіченості маси населення⁴. Він був переконаний, що кооперативні відносини можливі лише між прогресивними людьми, із добре розвиненими соціальними принципами, тому кооперативні ідеї, потребуючи високого морального рівня, приймаються культурними народами краще⁵. Взірцем кооперації Баллін вважав англійську, зокрема, принципи, які були закладені ще рочдельськими піонерами, які заснували одноіменне споживче товариство⁶, він вважав ідеальними. Сутність їх полягала у демократичності, низьких розмірах паю, продажу продуктів лише за готівку за середніми ринковими цінами та розподілі грошових лишків за закупками кожного члена⁷.

Баллін робить спробу поширити закордонну кооперативну продукцію в Україні тому, що хоча в Україні, на його думку, і не могла бути здійснена тоді кооперація, але було, безсумнівно, необхідним наочне навчання користі кооперації⁸. З цією метою Баллін задумує створення у Харкові, а потім і в інших містах музеїв та виставок кооперативних виробів. Цю справу він започаткував у 1897 р. “... необхідно звернути увагу на кооперативний рух, спонукати кращих людей прагнути до соціалізації думки і присвятити свої сили розвитку кооперативної пропаганди, здійсненню кооперативних ідей, – пише він і додає, – пропаганда кооперації в Росії повинна реалізуватися в організації кооперативних інтелектуальних центрів, відсутність яких складає головну перешкоду розвитку у нас кооперативних ідей”⁹.

У 1897 р. Баллін запропонував відкрити у Харкові довідкове Бюро господарських, промислових і освітніх товариств для поширення в середовищі споживачів інформації про кооперативні товари: “До 1 січня 1898 року Бюро велося мною¹⁰, але воно не було дозволене”, – пише Баллін. У 1898 р. він відкриває магазин, який не мав торгового характеру, – це була виставка закордонних кооперативних здобутків, що мали шанси продаватися вигідно для споживачів.

М. Баллін стверджує, що розпад споживчих товариств був результатом того, що ніхто, навіть Центральний кооперативний комітет на чолі з князем Васильчиковим, не розумів, що таке кооперація. На думку Балліна, тільки публіцист та економіст Чернишевський

розумів кооперацію: “Його роман “Що робити?”, в якому розповідається про організацію швацьких кооперативних майстерень, – є єдиним підручником для кооператорів. Єдиний спосіб розвивати кооперацію – це об’єднати інтелігенцію для поширення народної освіти і популяризації кооперації”¹¹.

Однією із, на жаль, не реалізованих ідей М. Балліна була ідея створення Кооперативного магазину. Він був переконаний, що із числа технічних удосконалень для поширення знань найважливішим є заснування публічних бібліотек і читалень, а головною умовою для бажаного розвитку цих закладів необхідним є, насамперед, облаштування книжкової справи на кооперативних засадах¹². Цей магазин Баллін думав заснувати у Харкові при Кооперативній виставці та Кооперативному музеї, які повинні були стати логічним розвитком “Магазину виробів кооперативних товариств”. Посприяття цій справі мали Почесні секретарі Міжнародної кооперативної спілки – Грей та Грінінг¹³.

У своєму листі до англійських кооператорів Баллін пропонує заснувати Кооперативне літературне товариство, щоб видавати великий кооперативний часопис для загальної кооперативної освіти. Він переконаний, що “утворення кооперативної літературної ліги було б за першу ступінь утворення загальної кооперативної науки. Дитяча освіта не є благодійність – це є величезний обов’язок кооператорів. Є кращий шлях, щоб поширити кооперацію між бідними та багатими, що тепер виключені із кооперації. Це інтенсифікація її розвитку, поширення всіх видів кооперації, включення милосердя у кожен кооперативну дію, відкриття нових відділів у кожному магазині, у кожній майстерні”¹⁴.

У своєму листі до М.І. Костомарова від 25 жовтня 1880 р. Баллін повідомляє про своє намагання відкрити у Харкові швейну початкову школу з курсом загальноосвітніх предметів, але губернатор забороняє цю справу без повідомлення причин¹⁵.

Баллін був одним із фундаторів Харківського товариства грамотності, головне завдання якого полягало у залученні до нього всіх тих, хто співчуває розвитку народної освіти в Харківській губернії¹⁶. До речі, у 1870 р., на пропозицію вчителя Столбіна, усі вчителі початкових шкіл були визнані членами цього товариства¹⁷. З радістю Баллін констатує: “Товариство грамотності наше, очевидно, оживає”¹⁸, ведеться підготовка до виставки. Члени Товариства грамотності подають правління петицію про загальну освіту, де

закликають розпочати роботу над складанням проекту і виділити кошти на ініціативу введення початкової загальної освіти у Харкові. Початок загальної освіти повинен стати початком безкоштовного навчання в школах Товариства грамотності та у міських школах.

Баллін пропонує подумати про загальну освіту в центрах, де приватна ініціатива може сприяти і шкільній, і позашкільній освіті.

На жаль, на перепоні просвітницькій діяльності М. Балліна стояла цензура, йому не дозволяли друкувати брошури про закордонний кооперативний досвід, зокрема, про організацію артільних сироварень на Заході. “Взагалі, я жахливо нещасливий у своїх спробах познайомити російську публіку з кооперацією”¹⁹, – говорив він.

Однією з його ідей було створення харківського Товариства споживання молочних продуктів. При фермі, яка повинна була бути заснована на кооперативних засадах, планувалося створити молочну школу, у якій викладалися б предмети, необхідні для раціонального ведення господарства²⁰.

М. Баллін активно поширював передовий кооперативний досвід західних країн, зокрема, у своєму листі до М.П. Щепкіна з Харкова в Москву він писав, що “нарешті йому вдалося видати свою книжку – “Альманах кооперації на 1870 рік на Заході”²¹, і вже здав до друку іншу – “Альманах кооперації на 1871 на Заході”. Ця книга присвячена аналізу діяльності Ліонських споживчих товариств від 1852 до 1867 р.

Серед найважливіших завдань щодо популяризації ідеї кооперації в Україні Баллін визначав організацію кооперативних бібліотек, виховних кооперативних музеїв та розвиток всього того, що може бути корисним кооперативному рухові, але поки що “у нас немає ні кооперативної літератури, ні щорічників, які дали б нам відомості про успіх кооперації”²². Баллін увесь час наголошував на необхідності кооперативної освіти і пропонував у 1871 р. видавати пам’ятні книжки та календарі споживчих товариств чи взагалі товариств, організованих на засадах взаємності²³.

Створення бібліотек та читалень як осередків культури і прогресу Баллін вважав основою кооперативної просвітницької діяльності, зокрема, питання про роботу Установчого комітету Четвертої читальні Харківського товариства грамотності обговорювалося у будинку Другої школи Харківського товариства грамотності²⁴.

Говорячи про мету і завдання Кооперативної бібліотеки, Баллін акцентував увагу на найголовнішому – популяризації теорії і

практики кооперативного руху, а також сприянні закладам, спілкам та ідеям, що мають безпосереднє відношення до кооперативного руху взагалі²⁵.

Розуміючи суспільне значення бібліотеки та бажаючи сприяти її поліпшенню, Баллін на початку 80-х років влаштовується на посаду помічника бібліотекаря у бібліотеку Харківського імператорського університету. Всі його спроби організувати там роботу належним чином ні до чого не призвели, оскільки керівництво університету не було у цьому зацікавлене.

У своєму листі до В.С. Козлова М. Баллін розповідав про відкриття Четвертої читальні в Харкові та про Другу і Третю вже діючі. Окрім того, він переймається проблемами розвитку освітніх закладів у місті і турбується про реформу позашкільної освіти. У найближчих планах важливе місце відводиться кооперативному магазину і палітурній майстерні. Остання повинна бути заснована на безкоштовній вільній праці і працювати для бібліотек і читальень. Але головним завданням, над реалізацією якого Баллін працював понад двадцять років, він вважав заснування Харківського кооперативного університету, що, на його думку, могло здійснитися у 1900 р.²⁶ Вже у 70-х роках він ставив собі за мету створення у перспективі міжнародного кооперативного університету²⁷.

У своєму листі із Харкова до редакції “Єкатеринославського Юбилейного Листка” Баллін пропонував свою допомогу в створенні Катеринославської міської публічної бібліотеки (відкрита восени 1886 р.), і додавав, що Перший кооперативний конгрес “Великобританської спілки” збирається 30 травня 1887 р. “Зрозуміло, – писав Баллін, – приватне питання про сприяння Єкатеринославській бібліотеці не буде ні в якому разі на ньому розглядатися, але мені приємно було б, якби відомості, опубліковані редакцією “Юбилейного Листка”, дали б мені можливість вказати в числі проявів кооперативного руху в Україні і на заснування Єкатеринославської публічної бібліотеки, що вимагає підтримки Міжнародної кооперативної спілки”²⁸.

Баллін робив неодноразові спроби щодо заснування видавничої та книготорговельної контори, яка, на його думку, повинна була сприяти розвитку видавництва та книжкової торгівлі, полегшувати створення публічних бібліотек та організувати постачання книжок навколишнім жителям, а також сприяти здешевленню і розповсюдженню книг та журналів у провінції²⁹.

Баллін працював, не покладаючи рук: “Засновую Товариство споживачів, Товариство взаємодопомоги приватній праці, виховне Товариство – для поліпшення положення учнів, Богодухівське сільське відділення Товариства грамотності і намагаюся влаштувати нашу публічну бібліотеку. Крім того, хотів заснувати економічний клуб”, – писав Баллін у листі до свого товариша В. Козлова³⁰.

Для розвитку народної освіти в Україні М. Баллін навіть у свій час пропонував створити Лігу народної освіти³¹. Членами цієї Ліги могли б стати усі бажаючі, які б сплачували внески грошима та книгами. Ліга могла б, в міру потреби, засновувати відділення і різні товариства для друкування і розповсюдження своїх видань та для відкриття нових шкіл.

Баллін постійно наголошував на необхідності збільшення коштів на народну освіту, необхідності поліпшення шкіл, відкриття музеїв, що сприятиме, на його думку, підвищенню якості освіти³².

Будучи гуманістом, Баллін у своєму посланні до П.А. Устимовича говорить про благодійність і можливість переходу благодійних товариств у взаємні та кооперативні, а також і про те, що взаємні і кооперативні товариства, якщо вони раціонально організовані, повинні бути благодійними. “Я дуже радий, що Ви заїдете в Харків, – пише Баллін, – може бути нам вдасться як-небудь розвинути братерську допомогу, зробити з неї кооперативний центр, який би міг, у свою чергу, засновувати подібні до нього центри”³³. Баллін ставить у приклад Сільськогосподарське трудове Христове братство і засновану при ньому сільськогосподарську школу-інтернат для підготовки засновників подібних братств, які тоді діяли у містечку Ямпіль Глухівського повіту Чернігівської губернії і фундатором яких був М.М. Неплюєв³⁴.

У своєму листі від 18 березня 1891 р. до В. Козлова – винахідника діаграмометра (пристрою, для полегшення обробки статистичних матеріалів), він писав про необхідність братств у справі поширення народної освіти і корисних винаходів. До речі, винахід Козлова був відзначений на Паризькій виставці в Москві і навіть Менделєєв зацікавився ним. А Баллін пропонував направити відомості про цей винахід Генеральному секретарю Англійської кооперативної спілки Едварду Вансіарту Нілю, щоб той рекомендував розробку і застосування апаратів з педагогічною метою кооперативним освітнім комітетам³⁵.

М. Баллін весь час підтримував тісні зв'язки із закордонними

кооперативними комітетами, зокрема, у своєму листі до Генерального секретаря Центрального комітету Кооперативної спілки – Р. Шарля він дякував за запрошення на кооперативний конгрес у Греноблі і висловлював надію, що в Україні незабаром енциклопедичні гуртки кооператорів заснують газети, часописи, створять музеї, які матимуть освітню та виховну функцію. “Я сподіваюся, що великий Кооперативний конгрес 1900 р. стане початком небувалої епохи кооперативного виховання людства”, – говорив М. Баллін³⁶.

Просвітницько-кооперативна діяльність Балліна не подобалася самодержавству, і майже всі його здобутки були поступово ліквідовані владою. У 1886 р. йому заборонили читати лекції з кооперації, які сприяли розвитку і зміцненню кооперативного суспільного світогляду. На закиди опонентів щодо складності своїх лекцій відповідав: “... я, добродію, не популяризувати кооперацію бажаю, а розробляти її ідеали для того, щоб можна було її популяризувати”³⁷. Майже всі його праці не допустила до друку цензура, все це не дало змоги М. Балліну втілити в життя значну кількість своїх починань та задумів.

М.П. Баллін у своїй кооперативній діяльності зазнавав численних невдач, але вважав, що повинен продовжувати справу “всього життя”, оскільки кооперація, на його думку, подібна до жінки з Біблії і є останнім творінням Творця Світу³⁸. Він говорив, що жив і працював для розвитку взаємодопомоги³⁹, добра, свободи і справедливості. Ідеї кооперації, що покладені в основу його справи, особливо актуальні для українського народу, який будує демократичну державу. Вони несуть у собі реальні рекомендації щодо можливих економічних та соціальних перетворень, які, безсумнівно, є пріоритетними у всіх відношеннях для сучасної України.

¹ ІР НБУВ, ф. 326, № 666.

² Чаянов А.В. Краткий курс кооперации.– М., 1925.– С. 11.

³ ІР НБУВ, ф. 326, №1895.

⁴ Там само, №166.

⁵ Українські кооператори : Іст. нариси. –Л., 1999.– С. 41.

⁶ Чаянов А.В. Краткий курс кооперации.– С. 22.

⁷ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации.– М., 1989.– С. 122.

⁸ ІР НБУВ, ф. 326, №166.

⁹ Там само, № 334.

-
- ¹⁰ Там само, , № 444.
¹¹ Там само, № 1895.
¹² Там само, № 832.
¹³ Там само, №8 32.
¹⁴ Там само, № 1603.
¹⁵ Там само, ф. XXII, №64.
¹⁶ Там само, ф. 326, № 924.
¹⁷ Там само, № 927.
¹⁸ Там само, № 1891.
¹⁹ Там само.
²⁰ Там само, № 1826.
²¹ Там само, № 1922.
²² Там само, № 1615.
²³ Там само, № 799.
²⁴ Там само, № 1901.
²⁵ Там само, № 465.
²⁶ Там само, № 1862.
²⁷ *Баренбаум И.Е.* Штурманы грядущей бури.– М., 1987.– С. 150.
²⁸ ІР НБУВ, ф. 326, № 12.
²⁹ Там само, №823.
³⁰ Там само, № 1863.
³¹ Там само, № 400.
³² Там само, № 1923.
³³ Там само, № 1907.
³⁴ Там само.
³⁵ Там само, № 1867.
³⁶ Там само, № 1897.
³⁷ Там само, № 758.
³⁸ Там само, №1615.
³⁹ Українські кооператори : Іст. нариси.– С. 41.